

**Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları;
Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme**
*Rural Manifestations of Syriac Religious Architecture;
An Assessment of the Village of Midyat Bethkustan (Alagöz)*

Tahsin KORKUT*

Öz

Bu çalışma, Mardin ili Midyat ilçesine bağlı Bethkustan (Alagöz/Bakısyân) köyü ve çevresindeki Süryani dinî mimari kalıntıların kırsal dinî mimari çevre bağlamında değerlendirmektedir. Araştırma kapsamında köy merkezi, mezarlar ve yakın çevrede yer alan kilise, manastır, kaya oyma şapel, aziz evi, ziyaret yeri ve üretimle ilişkili yapı kalıntıları plan, malzeme, örtü sistemi, konum, korunma durumu ve işlev özellikleri açısından incelenmiştir. Çalışmada arazi gözlemleri, mimari ölçümler, drone görüntüleri, sözlü kaynaklar ve önceki literatür verilerinden yararlanılmıştır. Bethkustan'ın erken dönem Hristiyan yerleşim dokusu açısından önemi, yalnızca yapı kalıntılarıyla değil, Süryani dinî geleneğinde Mor Gabriel'in doğum yeri olarak kabul edilmesiyle de ilişkilidir. Mor Gabriel gibi Tur Abdin'in en önemli ruhani şahsiyetlerinden birinin bu köyle ilişkilendirilmesi, yerleşimin en azından 6. yüzyılda Hristiyan dinî çevre içinde anlam kazandığını düşündürmektedir. Mor Eliyo Kilisesi'ne ait kitabe ve geç dönem onarım verileri ise yapının uzun süreli kullanım ve yenilenme sürecini göstermesi bakımından önemlidir. İncelenen yapılar arasında Mor Eliyo, Mor Şemun, Mor Sobo, Mor Barsawmo, Mor Yakup, Meryem Ana, Mor Osiyo, Şovete kaya oyma şapeli, Davmo Duskof, Bavatane ve Kıştotho örnekleri öne çıkmaktadır. Bu yapılarda tek nefli plan, beşik tonoz, kaba yonu ya da moloz taş örgü ve sade litürjik düzenlemeler ortak özellikler olarak görülmektedir. Bununla birlikte kaya oyma ibadet mekânı, aziz evi, ziyaret yeri ve üretimle ilişkili yapı kalıntıları, Bethkustan çevresindeki mimari çeşitliliği ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Bethkustan ve çevresi, Tur Abdin kırsalındaki Süryani dinî mimarisinin yalnızca büyük manastır merkezleriyle sınırlı olmadığını; köy ve mezra ölçeğinde de süreklilik gösteren zengin bir mimari gelenek bulunduğunu göstermektedir. Araştırma verileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı izinleriyle Mardin ilinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmalarında elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, t.korkut@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2888-662X

Atıf için / Cite as: Korkut, T. (2026). “Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları; Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme” *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 11, ss: 137-165. DOI: 10.62068/visbid.1947418

Anahtar Kelimeler: *Tur Abdin, Bethkustan, Süryani mimarisi, kırsal dinî mimari, monastik yaşam.*

Abstract

This study examines the Syriac religious architectural remains in and around Bethkustan (Alagöz/Bakısyān), a village in the Midyat district of Mardin, within the context of rural religious architecture. The research evaluates churches, monasteries, rock-cut chapels, saints' houses, visitation places, and architectural remains related to production in terms of plan, material, roofing system, location, state of preservation, and function. Field observations, architectural measurements, drone images, oral testimonies, and previous literature were used as the main sources of the study. The importance of Bethkustan for the early Christian settlement pattern is related not only to its architectural remains but also to its association, in Syriac religious tradition, with the birthplace of Mor Gabriel. The connection of such a major spiritual figure of Tur Abdin with this village suggests that the settlement had gained significance within a Christian religious environment at least by the sixth century. The inscriptional and later restoration evidence associated with Mor Eliyo Church is also important for showing the long-term use and renewal phases of the building. Among the structures examined in this study, Mor Eliyo, Mor Shemun, Mor Sobo, Mor Barsawmo, Mor Yakup, the Virgin Mary Church, Mor Osiyo, the rock-cut chapel of Şovete, Davmo Duskof, Bavatane, and Kıştotho stand out. Single-nave plans, barrel vaults, roughly dressed or rubble stone masonry, and simple liturgical arrangements appear as common architectural features. At the same time, the presence of a rock-cut worship space, saints' houses, visitation places, and remains related to production reveals the architectural diversity of the Bethkustan area. Consequently, Bethkustan and its surroundings show that Syriac religious architecture in rural Tur Abdin was not limited to major monastic centers; rather, it also continued at the scale of villages and hamlets through a rich local architectural tradition. The data presented in this study are derived from archaeological survey research carried out in Mardin under permits issued by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye

Keywords: *Bethkustan, Syriac architecture, rural religious architecture, rock-cut churches, monastic life.*

Giriş

Tur Abdin bölgesi, Geç Antik Çağ'dan itibaren Süryani Hristiyanlığının en önemli dinsel ve kültürel merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölge, yalnızca büyük manastır yapılarıyla değil; köy, mezra ve kırsal yerleşimlere yayılan yoğun dinî mimari dokusuyla da dikkat çekmektedir. Özellikle kırsal ölçekte gelişen kilise, şapel, manastır ve ziyaret mekânları, Süryani topluluklarının gündelik yaşamı ile dinsel pratiklerinin mekânsal yansımalarını ortaya koymaktadır. Buna karşın Tur Abdin araştırmaları büyük ölçüde Mor Gabriel Manastırı, Deyrulzafaran ve benzeri anıtsal merkezler üzerinde yoğunlaşmış; kırsal yerleşim ağları ve küçük ölçekli dinî yapılar ise biraz daha sınırlı ölçüde incelenme imkânı bulmuştur.

Bu çalışma, Mardin ili, Midyat ilçesine bağlı Bethkustan/Alagöz köyü ve çevresindeki Süryani dinî mimari kalıntıları kırsal kutsal mimari bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Köy, Süryani dinî hafızasında önemli bir yere sahip olup, Tur Abdin'deki birçok metropolitin doğum yeri olarak bilinmektedir (Brock, 2011). Aynı zamanda, MS 397 yılında inşa edilen ve bölgenin en önemli Süryani manastırlarından biri olan Mor Gabriel Manastırı'na adını veren Mor Gabriel'in doğum yeri olarak da Süryani geleneklerinde özel bir konuma sahiptir (Bilge, 2011).¹

Köyün kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yerleşimin kökeni bölgesel sözlü gelenekler ve tarihsel veriler doğrultusunda Hristiyanlık öncesi dönemlere kadar götürülmektedir.² Tarihsel süreç içerisinde Eski Hah yerleşimine bağlı bir köy olduğu anlaşılan Bethkustan, Tur Abdin'deki diğer kırsal yerleşimlerle paralel biçimde erken Hristiyanlık döneminde dinsel dönüşüm sürecine dahil olmuş; pagan inanç sistemlerinin yerini zamanla Hristiyanlık almıştır. Köydeki en önemli dinî yapı olan Mor Eliyo Kilisesi, günümüzde de aktif kullanımını sürdüren tek ibadet mekânıdır. Kilisenin adandığı Mor Eliyo figürü, Hristiyan teolojisindeki Eski Ahit peygamberi İlyas ile ilişkilendirilmekle birlikte, yerel gelenekte 8.–9. yüzyıllarda Hristiyanlık uğruna şehit edilen bir Süryani aziziyle özdeşleştirilmektedir.

20.yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 140 haneye ulaşan köy nüfusu, göç hareketleri nedeniyle günümüzde büyük ölçüde azalmış ve yerleşimde sürekli yaşayan yaklaşık 20 hane kalmıştır. Bununla birlikte yaz aylarında köye geri dönen aileler ve devam eden yeni yapı faaliyetleri, yerleşimin tamamen terk edilmediğini ve kültürel sürekliliğin kısmen devam ettiğini göstermektedir. Midyat ilçe merkezine yaklaşık 30 km uzaklıkta bulunan Bethkustan ve çevresi, sahip olduğu dinî mimari kalıntılar, kutsal ziyaret alanları ve mezra yerleşimleriyle, Tur Abdin kırsalındaki Süryani kutsal peyzajının önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır (Harita, 1; Fotoğraf, 1).

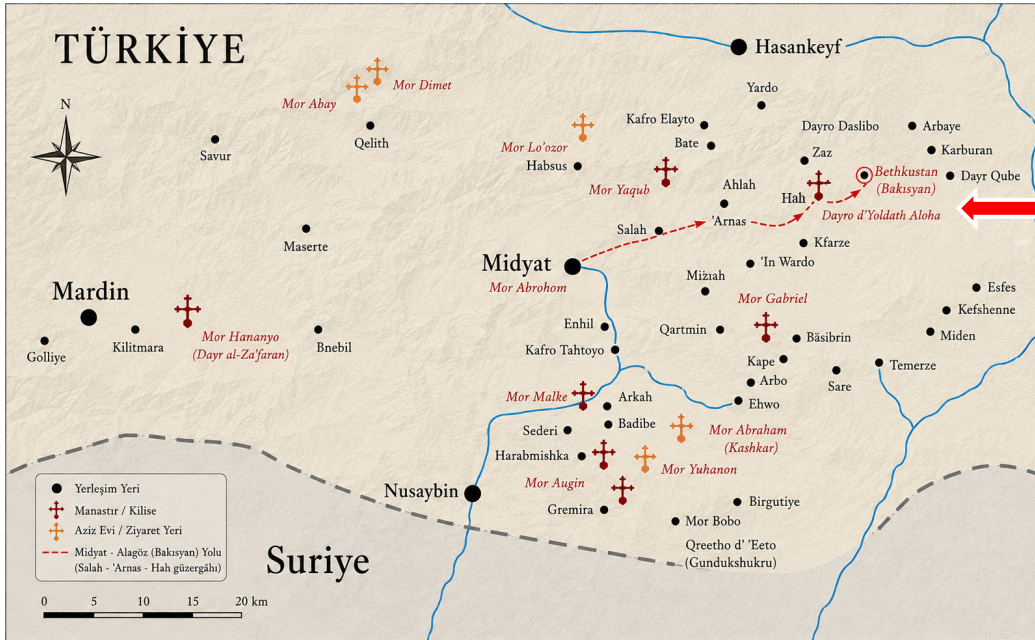
¹ Bilge, Mor Gabriel, için küçük yaşlardan itibaren Bethkustan köyünde ruhban sınıfına girdiğini ve eğitim almak için Hah (Anıtlı) köyünün doğusunda yaşıyan Aziz Gevargis'in yanına yerleştiğini daha sonra 654 yılında da metropolit olarak görev aldığını belirtmektedir. Bakınız, (Bilge, 2011, s. 299)

² Bethkustan isminin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ismin "Beth Ahısnoye/Ahısnoyo" ifadesinden türediği ve "misafirlerin kaldığı ev" ya da "yabancıların barınma yeri" anlamına geldiği yönündedir. Bölgenin tarihsel ulaşım güzergâhları üzerindeki konumu dikkate alındığında, bu yorumun güçlü bir olasılık sunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir görüş ise "Kuştan/Kustan" adının Roma İmparatoru Konstantin ile ilişkilendirilmesi üzerine kuruludur. Ancak yerleşimin geçmişte konaklama ve geçiş noktası niteliği taşıması nedeniyle "Beth Ahısnoyo" etimolojisi daha güçlü görünmektedir. (Akyüz & Aktaş, 2004, s. 12)

Bu çalışma, Mardin ili Midyat ilçesine bağlı Bethkustan (Alagöz/Bakısyân/Bekusyone) köyü ve çevresinde yer alan Süryani dinî mimari eserlerini belgelemek, değerlendirmek ve Tur Abdin kırsalındaki dinî mimari gelenek içerisindeki yerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında köy merkezi, mezralar ve yakın çevrede bulunan kilise, manastır, kaya oyma şapel, aziz evi ve ziyaret mekânları incelenmiştir. Çalışmanın temel verileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle, 2017-2023 yılları arasında Mardin ili ve ilçelerinde yürütülen arkeolojik yüzey araştırmaları sırasında elde edilen bulgu ve gözlemlere dayanmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında yapıların konumları belirlenmiş, mimari özellikleri belgelenmiş, ölçümleri alınmış ve güncel korunma durumları kayıt altına alınmıştır. Ayrıca yapıların yerleşim içerisindeki konumları ve çevresel ilişkileri drone görüntüleri yardımıyla değerlendirilmiştir. Arazi verileri fotoğraf çekimleri, mimari belgeleme çalışmaları ve yerinde gözlemlerle desteklenmiştir.

Mimari değerlendirmelerde yapıların plan düzeni, mekân organizasyonu, malzeme ve yapım tekniği, örtü sistemi, litürjik birimleri ve korunma durumları dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler, bölge üzerine yayımlanmış çalışmalar, arşiv belgeleri, eski fotoğraflar ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Gernot Wiessner tarafından 1980'li yıllarda gerçekleştirilen saha çalışmalarında yayımlanan plan ve fotoğraflar, yapıların günümüzdeki durumlarıyla birlikte incelenmiştir.

Araştırmada öncelikle yapıların mevcut durumları ayrıntılı biçimde tanımlanmış, ardından plan tipolojileri, mimari özellikleri ve işlevsel ilişkileri bakımından Tur Abdin bölgesindeki komşu sanat çevresindeki dinî yapılarla karşılaştırılmıştır.



Harita 1: Bethkustan köyü ve civar köylerin ve manastırların haritası.³

³ Yazar tarafından Wikimedia Commons verileri kullanılarak hazırlanmıştır.



Fotoğraf 1: Bethkustan (Alagöz) Köyü genel görünüm.

Mor Eliyo Kilisesi

Bethkustan köyünün kuzeydoğusunda konumlanan ve Aziz Eliyo'ya adanan kilise, bölgedeki erken Hristiyanlık dönemi yapılarından biridir. Kilisenin kuzeydoğu cephesinde yer alan kitabe, yapının 4.-5. yy.'a tarihlendiğini göstermektedir (Akyüz & Aktaş, 2004, s. 15). Yapı, güney, doğu ve batı yönlerinden çevrelenen revaklı bir avlu ile dışa kapalı bir düzen sunmaktadır. Düzgün kesme kireç taşından inşa edilen bu avluya, güney duvarında açılan kapı aracılığıyla erişilmektedir (Fotoğraf, 2-4).⁴

Kiliseye giriş, günümüzde güney cephesinin batı ucuna açılmış bir kapı ile sağlanırken 1980'lerde güney cephesinin merkezinde olduğu anlaşılmaktadır. Taşlarla kapatılmış bu eski kapı, yaklaşık, 1 m. derinliğinde 1.70 m yüksekliğinde ve 1.20 m genişliğinde düz lentolu olarak yapılmıştır. Kilisenin, naos mekânı, 6.27x14.00 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Kilise iki nefli olarak düzenlenmiş olup nef ayrımı, son dönemlerde yapılan onarımlarda naosun merkezine konumlandırılmış üç sütunla sağlanmıştır. Naos mekânının üzerini örten beşik tonoz, bu üç büyük sütun ve bu sütunlar arasında kalan beşik kemerlerle taşınmaktadır. Üst örtüyü destekleyen güney ve kuzey duvarlarında yer alan arkadlarla, duvarlar hareketlendirilmiştir. Naosun doğusunda üç bölümden oluşan mezbah yer almaktadır. Mezbahın merkezinde ana apsis ve bu apsisin yanlarında birer hücre bulunmaktadır. Merkezde bulunan ana hücrede onarımlardan önce mihrap formu ahşap bir kduşkudşin⁵ bulunmaktaydı. (Fotoğraf, 5,6).

⁴ Wiessner'ın 1980'li yıllarda Tur Abdin bölgesinde yaptığı araştırmalar esnasında belgelemiş olduğu Mor Eliyo Kilisesi'nin avlusunun kabaca düzenlemiş mezarlar olduğu ve Avlunun merkezinde de köklü bir ağaç olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde avlunun batısını sınırlayan konukevinin son yıllarda yapıya eklendiği görülmektedir. Yapının yapılan bu düzenlemeler ile son şeklinin verilmesi de bu tarih aralığına dayanmaktadır (Fotoğraf 4). Bakınız., (Wiessner, 1982)

⁵ Kduşkudşin, liturjik ve mimari açıdan Hristiyan kiliselerinde altar ve kiborium unsuruna karşılık gelmektedir. Hristiyan liturjisinde bu unsurlara atfedilen sembolik anlamlar, kduşkudşinlerin sunak imgesi ve kutsiyeti ile örtüşmektedir. Kduşkudşinlerin erken tarihli örneklerinin sunak masası biçiminde ele alındığı, günümüze ulaşan verilerden anlaşılmaktadır. Günümüzde de Süryani kiliselerinin mezbah ve apsis bölümünde yalnız kduşkudşinlere rastlanmaktadır.

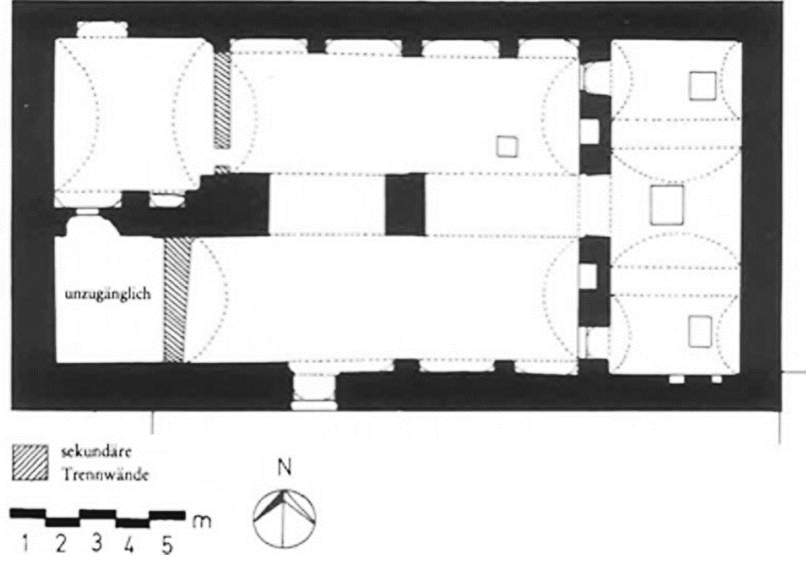
2009 yılında yapılan onarımlar esnasında kiliseye yeni bölümler eklenmiş, misafirleri ağırlamak için avlunun batısına iki katlı bir konuk evi yerleştirilmiştir.⁶



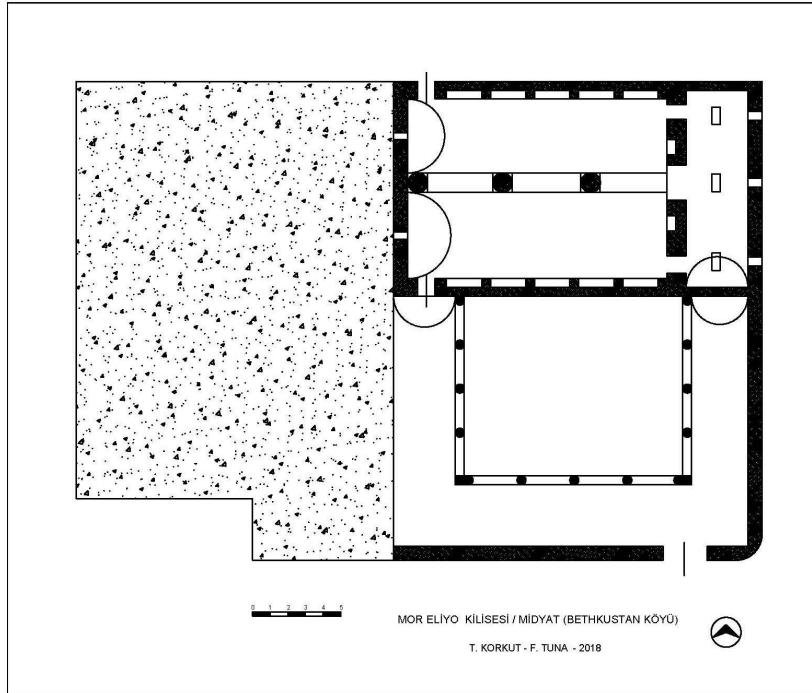
Fotoğraf 2 : Bethkustan köyü ve Mor Eliyo Kilisesi'nin kuzey doğu cepheden görünümü.

Turabdin Bölgesi'nde, Süryani kiliselerine özgü mimari ve liturjik bir eleman olarak karşımıza çıkan kduşkudşinlerin hangi tarihten itibaren, kiliselerin odak merkezinde yer aldığına dair kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mihrap formulu kduşkudşinler, tipolojik ve yapısal açıdan mihrap öğeleri ile benzerlikler göstermektedir. Bu gruba dahil edilen uygulamalar, sunak masası ve mihrabın bazı yapısal öğeleri birleştirilerek meydana getirilmiştir. Nişi oluşturan çerçeve, hücre, sütun, kavsara, köşelik, alınlık ve tepelik gibi öğeler, sunak masasını merkez alan bir düzenlenmeye sahiptir. Bu tipolojide, sunak masasını, iki yanda sütunceler ve bordür dizisinden oluşan çerçeve kuşatmaktadır. Sunak masası üzerindeki hücre, üstte yarım kubbeli ya da mukarnalı kavsarayla kapatılarak, cephe düzenlemesinin odağı vurgulanmaktadır. Bu gruba dahil olan kduşkudşinlerin çerçevesi, kavsarayı kuşatan kemer, köşelik ve tepelik birimleri ile tamamlanmaktadır. Mihrap formulu kduşkudşinler, Midyat Mor Gabriel Manastırı Ana Kilisesi'nin (Fotoğraf 150), Midyat Merkez Mor Ahısnoyo (Fotoğraf 167), Midyat Merkez Mor Barsavmo (Fotoğraf 178), Midyat Merkez Mort Şimuni (Fotoğraf 186) Midyat Merkez Mor Şarbel (Fotoğraf 198), Midyat'ın Doğançay (Mizizah) köyünde bulunan Mor Yuhannon (Fotoğraf 225), Midyat'ın Alıntaş (Kfarze) köyündeki Mor İzozel (Fotoğraf 233), Midyat'ın Bağlarbaşı (Arnas) köyünde bulunan Mor Kuryakus (Fotoğraf 239), Midyat'ın Mercimekli (Habsus) köyünde bulunan Mor Şemun D'Zeyte (Fotoğraf 244), kiliselerinde yer almaktadır. Bakınız, (Telli, 2022).

⁶ Diyarbakır K.V.T.V.K.B.K tarafından tescillenmiştir. (19.10.2001/2698)



Plan 1: Mor Eliyo Kilisesi, rölöve planı, (Wiessner, 1982).



Plan 2: Mor Eliyo Kilisesi, rölöve planı (2018).



Fotoğraf 3: Mor Eliyo Kilisesi, güney cephesinden genel görünüm.



Fotoğraf 4: Mor Eliyo Kilisesi, avludan genel görünüm, (Wiessner, 1983).



Fotoğraf 5: Mor Eliyo Kilisesi naos genel görünüm.

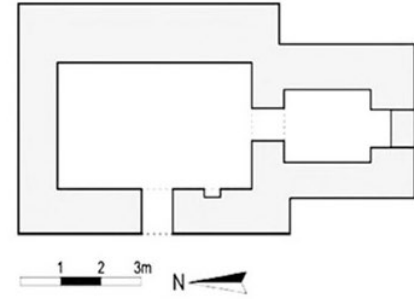


Fotoğraf 6: Mor Eliyo Kilisesi apsis genel görünüm, (Wiessner, 1983).

Mor Şemun Kilisesi

Alagöz köyünün yaklaşık 1,5 km doğusunda, bir yamacın eteğinde konumlanan Mor Şemun Kilisesi, küçük boyutlu kırsal kilise örneklerindendir.⁷ Yapı, 3.00×4,80 m ölçülerinde olup doğu-batı doğrultusunda uzanan, tek nefli ve dikdörtgen planlıdır. Ana ibadet mekânına, güney cephede yer alan kapı açıklığıyla ulaşılmaktadır.

Naos mekânı tek neften oluşmakta olup, apsis kısmına düz lentolu bir kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Beşik tonozla örtülü olan apsis, günümüze kısmen sağlam ulaşabilmiştir. Naosun üst örtüsü ise tamamen yıkılmış olmakla birlikte, beden duvarlarındaki taş eğimleri ve izler, mekânın özgün hâlde tonozla kapatıldığını göstermektedir. Yapı, harç kullanılmadan, kabayonu taş malzeme ile kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Plan, 3; Fotoğraf, 7).



Fotoğraf 7: Köyü Mor Şemun Kilisesi naos ve apsis genel görünüm. **Plan 3:** Mor Şemun Kilisesi, rölöve planı (Erdal, 2022).

Mor Sobo Kilisesi

Bethkustan köyünün yaklaşık 4–5 km kuzeyinde, Baylo mezrasında konumlanan Mor Sobo Kilisesi, yakın döneme kadar ayakta kalabilmiş yapılarındandır. 1980’li yıllarda Köy Hizmetleri tarafından Sardef (Altıyol) köyü ile Bakısyen köyü arasında yürütülen yol açma çalışmaları sırasında, kilisenin bazı bölümleri tahrip edilmiştir (Akyüz & Aktaş, 2004).

Günümüzde büyük ölçüde harap durumda olan kilise, alınan ölçümlere göre 8.10x14.50 m boyutlarında olup doğu-batı doğrultusunda uzanan, tek neften oluşan dikdörtgen plan tipine sahiptir. Doğu cephesi, üç bölümlü mezbah düzeninde tasarlanmış olup günümüze yalnızca apsis bölümü ulaşabilmiştir. Apsis kemeri sivri formda olup, apsise göre daha düşük kotta konumlanan naosun

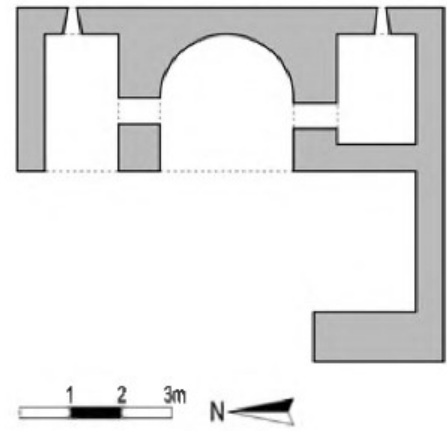
⁷ Söz konusu yapının tescil kaydının olmadığı tespit edilmiştir. Bakınız, Korkut, Aytekin, Elyiğit, 2019; Akyüz, kiliseyi, küçük manastır anlamına gelen “Dayrunitho” olarak adlandırmaktadır. Bakınız, (Akyüz & Aktaş, 2004)

Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları; Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme

kuzey ve güneyinde, ek mekânlara geçişi sağlayan dikdörtgen kapı açıklıkları yer almaktadır. Duvar örgüsünde kabayonu taş malzeme kullanılmış olup, temelden yukarıya doğru çıkıldıkça kullanılan yekpare taşların orantılı biçimde küçüldüğü gözlemlenmektedir (Plan 4; Fotoğraf 8, 9).



Fotoğraf 8: Mor Sobo Kilisesi'nden genel görünüm.



Fotoğraf 9: Mor Sobo Kilisesi güneybatı yönünden genel görünüm. **Plan 4:** Mor Sobo Kilisesi, (E Hançer, 2022)

Mor Barsawmo Manastırı Kilisesi

Bethkustan köyünün yaklaşık 3 km güneydoğusundaki Barmahiye mezrası yakınında bulunan Mor Barsawmo Manastırı'ndan günümüze bir kilise ve bir aziz evi ulaşabilmiştir. (Akyüz & Aktaş, 2004, s. 35) Manastırın kilisesi, 4x5.60 m ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve tek neften oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Ana ibadet mekânına, güney cephe duvarına açılmış kapı ile giriş sağlanmaktadır. Kilisenin üst örtüsü beşik tonozla kapatılmıştır. Yapının beden duvarları yerel taş malzemeyle inşa edilmiş olup, kabayonu taşlar ve düzensiz örgü sistemi kırsal karakteri göstermektedir. Kilisenin güney cephesinde yer alan tek kapı açıklığı, yapının ana girişini oluşturmaktadır. Üst örtü, içten beşik tonoz, dıştan düz dam formunda tasarlanmıştır. Bu özellik, bölgedeki geleneksel kırsal kiliselerde sıklıkla karşılaşılan bir uygulamadır. Yapının çevresinde yer alan yıkıntılar, kiliseye ait avlu veya yan mekânların varlığına işaret etmektedir. Apsis bölümü, 2002 yılında yenilenmiş olup, manastırda gerçekleştirilen çevre düzenlemeleri son yıllara kadar aralıklarla devam ettirilmiştir (Fotoğraf, 10, 11), (Korkut, Aytekin, Elyiğit, 2019).



Fotoğraf 10: Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Mor Barsawmo Kilisesi genel görünüm.



Fotoğraf 11: Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Mor Barsawmo Kilisesi naos ve mezbah.

Mor Barsawmo Manastırı Aziz Evi

Kilise avlusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve bitişik iki bölümden oluşan bir aziz evi konumlanmaktadır (Fotoğraf. 12). Yapının batı cephesinde yer alan iki ayrı kapı açıklığı, 4.00x4.00 m ölçülerinde kare planlı odalara giriş sağlamaktadır. Her iki mekânın üst örtüsü tonozla kapatılmış olup, duvar örgüsünde kabayonu taş malzeme kullanılmıştır.

Aziz evi uzun süredir kullanılmamakla birlikte, kırsal karakterine rağmen günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Plan kurgusu ve malzeme özellikleri, yapının işlevsel ve mütevazı tasarım anlayışını yansıtmaktadır.



Fotoğraf 12: Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Aziz Evi, batı cepheden genel görünüm.

Mor Yakup Manastırı

Mardin ilinin kırsal dokusu içinde yer alan Mor Yakup Manastırı, bölgedeki erken Hristiyanlık dönemine ait manastır mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtan önemli bir yapılar topluluğudur. Manastır, 2002 yılında gerçekleştirilen kapsamlı bir restorasyon çalışmasıyla günümüze kazandırılmış; bu süreçte, yapının özgün kütesine narteks bölümü de eklenmiştir (Korkut, Aytekin, Elyiğit, 2019).

Manastırın ana ibadet mekânı olan Mor Yakup Kilisesi, 9.40x7.70 m ölçülerinde ve kuzey-güney doğrultusunda konumlanmış dikdörtgen planlı bir yapıdır (Fotoğraf. 13-15). Kilisenin iç mekân düzeni tek nefli olup, üst örtüsü içten beşik tonoz, dıştan ise düz dam formundadır. Doğu cephesinde, klasik liturjik düzene uygun biçimde, üç bölümlü bir mezbah (apsis) nişi yer almaktadır. Bu plan şeması, erken dönem Süryani kilise mimarisinde sıkça rastlanan sade ve işlevsel düzenlemeyi yansıtmaktadır. Kilisenin inşasında düzgün kesme taş malzeme tercih edilmiş, bu durum yapı kalitesini ve dönemine göre gösterdiği özeni ortaya koymaktadır.

Kilise yapısının güneybatı yönünde yer alan avlu, sonradan inşa edilmiş bir çevre duvarı ile sınırlandırılmıştır. Avlu içerisinde, morfolojik özellikleriyle dikkat çeken silindirik gövdeli bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının, Süryani manastır geleneğinde önemli bir yere sahip olan inziva kulesi

olduğu tahmin edilmektedir. Aynı avlu içerisinde, farklı dönemlere ait yapı kalıntılarına da rastlanmakta; bu durum, alanın uzun süreli dinî kullanım gördüğünü ve zamana yayılan mimari evreler geçirdiğini göstermektedir (Korkut, 2023).

Kilise avlusunun kuzey yönünde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve bitişik iki odadan oluşan Aziz Evi yer almaktadır (Fotoğraf. 20). Batı cephesinde yer alan iki ayrı kapı ile girilen bu yapıda, her biri 4.00x4,00 m ölçülerinde, tonoz örtülü iki mekân bulunmaktadır. Duvar örgüsünde kabayonu taş malzeme kullanılmış olup, yapı genel itibarıyla mütevazı bir karaktere sahiptir. Aziz Evi, tipolojik olarak münzevi yaşamı benimseyen dinî şahsiyetlerin barınma ve inziva ihtiyaçlarına yönelik inşa edilmiş ikincil birimlerden biri olarak değerlendirilebilir (Korkut, 2023).

Manastır kompleksine ait diğer yapılarda ise genellikle moloz taş malzeme kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kilise yapısının diğer bölümlerden ayrılarak daha nitelikli bir inşaat tekniğiyle yapılmış olduğunu düşündürmektedir.



Fotoğraf 13: Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Mor Yakup Manastırı drone çekimi, (2018)



Fotoğraf 14: Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Mor Yakup Manastırı, (2023). **Fotoğraf 15:** Midyat ilçesi Alagöz (Bethkustan) Köyü Mor Yakup Manastırı

Serhavadana Mezrası ve Meryem Ana Kilisesi

Meryem Ana Kilisesi, Beth Kustan Köyü'ne bağlı Karagöl (Derkube) Mezrası'nın yaklaşık 2,2 km güneybatısında, yüksek bir tepenin yamacında konumlanmaktadır. Kilise, günümüzde büyük ölçüde harap durumda olan geniş bir yerleşim alanının kalıntıları arasında yer almakta ve çevresiyle birlikte erken dönem kırsal dinî mimarinin karakteristik örneklerinden birini oluşturmaktadır (Fotoğraf 16). Yapının bulunduğu alanda, yöre sakinlerince “Serhavadana” olarak adlandırılan antik yerleşime ait dikdörtgen planlı çok sayıda mekân kalıntısı tespit edilmiştir. Söz konusu yapıların duvar izleri çoğunlukla temel seviyesinde korunmuş olup üst örtü sistemleri tamamen çökmüştür. Bazı mekânların birbirine bitişik olarak inşa edildiği görülmektedir.. Kilise, bu tarihî yerleşim kalıntılarının hemen yakınında konumlanmaktadır. Bu coğrafi konum, yapının tarihsel süreçte bölgedeki kırsal manastır ve dinî yerleşim ağıyla ilişkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. (Palmer, 1990).

Meryem Ana Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda uzanan, 15,00x7,50 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı ve tek nefli bir kırsal köy kilisesidir. “Yoldath Aloho” adıyla da bilinen bu yapı, plan tipolojisi ve mimari özellikleri bakımından bölgedeki benzerlerinden ayrılmaktadır. Kilisenin doğu yönünde yer alan apsis mekânı, içten yarım daire formunda düzenlenmiş olmasına rağmen, dıştan düz cepheli bir görünüm sergilemektedir. Yapının güney duvarında üç, kuzey duvarında ise iki adet payeye ait izler tespit edilmiştir (Cassis, 2022). Yan apsis odalarına dair herhangi bir iz günümüze ulaşmamıştır. Kilise günümüze yalnızca doğuda dışa taşıntı yapan apsis kemeri ile batı cephe duvarının bir kısmı gelebilecek şekilde kısmen korunmuş durumdadır. Apsis kemeri ve bazı taşıyıcı mimari elemanlarda daha özenli yontulmuş taşlar kullanılmış olmakla birlikte, yapının genelinde

kabayonu taş malzeme ve moloz taş duvar örgü tekniği tercih edilmiştir. Kilisenin en dikkat çekici mimari unsuru apsis kemeri ve kemerin yüzeyindeki bezemelerdir. Kemer boyunca tekrarlanan örgülü daire dizileri, sonsuzluk etkisi oluşturan damla biçimli motifler, geometrik kompozisyonlar ve stilize bitkisel bezemelerden oluşan oldukça zengin bir süsleme programı uygulanmıştır. Kemerde görülen bezemeler, Geç Antik Çağ ve Erken Bizans dönemlerinde görülen klasik dekoratif geleneğin yerel Süryani taş işçiliği içerisindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir. (Plan, 5; Fotoğraf, 17).



Fotoğraf 16: Serhavedana Mezarı



Plan 5: Meryem Ana Kilisesi, (Cassis, 2022) **Fotoğraf 17:** Midyat ilçesi Serhevdana mezarı, Meryem Ana Kilisesi genel görünüm.

Mor Osiyo Kilisesi

Mor Osiyo Kilisesi, Mardin ili Midyat ilçesi, Serhevdana Mezrası (Alagöz Köyü) sınırları içerisinde, 37.480979° kuzey enlemi ve 41.669764° doğu boylamında konumlanmaktadır. Yapı, 4,05x3,40 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı tek nefli bir mekâna sahiptir. Her ne kadar kilise olarak adlandırılrsa da ölçüleri ve mekânsal organizasyonu itibarıyla kırsal şapel karakteri göstermektedir. Yapının inşasında düzensiz moloz taş malzeme kullanılmış, köşelerde nispeten daha büyük blok taşlar tercih edilerek duvarların statik bütünlüğü sağlanmıştır. Mevcut kalıntılar üst örtünün günümüze ulaşmadığını göstermektedir; bölgesel tipoloji dikkate alındığında yapının beşik tonozla örtülü olması muhtemeldir. Doğu duvarında apsise ilişkin izler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Eğimli arazi üzerinde, tarımsal peyzaj içerisinde konumlanan yapı, savunma işlevinden ziyade yerel kırsal cemaatin ibadet ihtiyacına cevap veren mütevazı bir ibadet mekânı niteliği taşımaktadır (Fotoğraf, 18).



Fotoğraf 18: Midyat ilçesi Serhevdana mezrası Alagöz Köyü Mor Osiyo Kilisesi Apsis kısmından genel görünüm.

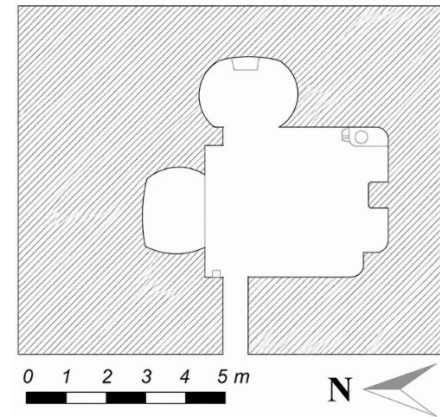
Şovete Mezrası ve Kilisesi

Şovete Mezrası yerleşim sınırında konumlanan kaya oyma kilise, plan şeması, mekânsal organizasyonu, oyma tekniği ve topoğrafya ile kurduğu ilişki bakımından kırsal Hristiyan mimarlığının sade ve işlev odaklı bir örneğini temsil etmektedir. Yaklaşık 4,15x5,10 m ölçülerindeki, yaklaşık 21 m²'lik iç hacme sahip yapı, tek nefli ve kompakt plan düzeni göstermektedir. Doğu duvarda yer alan ve yaklaşık 2,10 m genişliğinde olan apsis nişi, mekânın litürjik yönelmesini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte plan oranlarının kareye yakın oluşu, uzunlamasına bazilikal aks vurgusunun zayıf kaldığını ve mekânsal dramatizasyonun sınırlı tutulduğunu göstermektedir.

Apsis, ana mekândan kademeli mimari elemanlarla ayrılmamakta; doğrudan ana kayanın oyulması suretiyle oluşturulmuş geniş bir niş formu göstermektedir. Yapı bütünüyle ana kaya içine oyularak oluşturulmuştur; inşa edilmiş taşıyıcı duvar ya da örgü bir örtü sistemi mevcut değildir. Naostaki oyma yüzeylerindeki düzensizlik ve kaba işçilik izleri, anıtsal bir tasarımdan çok işlev odaklı ve ihtiyacı gidermeye yönelik bir üretim sürecine işaret etmektedir. Bu teknik yaklaşım hem ekonomik koşullarla hem de kırsal yerleşim ölçeğiyle doğrudan ilişkilidir. Dış cephede basit kemerli bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Kilise, eğimli arazi koşullarından yararlanılarak yamaç kotuna kısmen gömülü biçimde düzenlenmiş olup, doğal topoğrafyanın mimari tasarımı doğrudan biçimlendirdiği örneklerden birini oluşturmaktadır. Savunma ya da anıtsallık kaygısından uzak bu konumlanış, yapının doğrudan günlük yerleşim pratiğine bağlı bir dinî yapı olduğunu göstermektedir.

Kilise, yaklaşık 21 m²'lik iç alan, geniş bir cemaat kullanımından ziyade 10–15 kişilik küçük bir topluluğa hitap eden yerel ölçekli bir ibadet mekânını işaret etmektedir. Bu ölçek, tek nefli sade plan, gelişkin doğu mekân programının bulunmayışı ve narteksiz düzen ile birlikte değerlendirildiğinde, yapının kırsal kaya oyma şapel tipolojisi içinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Özellikle sade plan kurgusu, minimal litürjik donanımı ve doğal kaya formuna bağlı örtü düzeni, 6.–10. yüzyıl aralığında yaygınlaşan yerel ölçekli Hristiyan ibadet mekânları ile uyum göstermektedir. Kesin tarihlendirme ancak arkeolojik bulgular ve stratigrafik verilerle mümkün olmakla birlikte, mevcut mimari özellikler bu kronolojik çerçeveyi makul kılmaktadır. Yapı, tipolojik olarak kırsal kaya oyma şapel karakteri göstermekle birlikte, ölçek ve sadelik itibarıyla yarı-münzevi kullanım olasılığını da barındırmaktadır. Bu bağlamda mekân, küçük bir yerleşime hizmet eden şapel ile münzevi ibadet pratiği arasında konumlanan bir örnek olarak da değerlendirilebilir (Plan, 6; Fotoğraf, 19, 20).



Fotoğraf 19: Şovete Mezrası, Kaya Kilisesi, **Plan 6:** Şovete Mezrası, Kaya Kilisesi



Fotoğraf 20: Şovete Mezrası, Kaya Kilisesi

Kıştotho Mezrası

Kıştotho Mezrası'ndaki yapı topluluğu, kuzey–güney doğrultusunda uzanan ve ortak duvarlar üzerinden birbirine bağlanan üç dikdörtgen planlı birimden oluşmaktadır. Birimlerin tümü beşik tonoz örtülüdür. Batı uçtaki sağlam mekânın 4,50x6,00 m ölçülerinde olması, yapının küçük ölçekli fakat oranlı bir modüler plan anlayışıyla inşa edildiğini göstermektedir. Mekânlar arası geçişi sağlayan kapı açıklıkları, ardışık ve işlevsel bir düzenlemeye işaret etmektedir (Plan, 7; Fotoğraf, 21, 22).

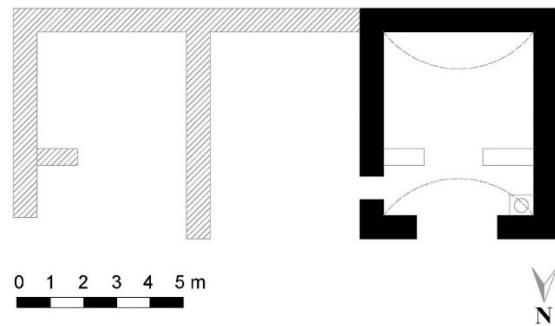
Yapıya malzeme ve işçilik açısından bakıldığında, ön cephede düzgün kesme taş kemer açıklığı dikkat çekmektedir. Midyat ve çevresinde yaygın olarak kullanılan kalker esaslı yerel taşın, özellikle görünür cephelerde özenli işçilikle işlendiği bilinmektedir. Buna karşılık yan ve arka duvarlarda moloz taş örgü tercih edilmesi, bölgedeki kırsal Süryani yapı geleneğinde sıkça görülen bir uygulamadır: temsili yüzeylerde nitelikli kesme taş, tali yüzeylerde ise örgü tekniği kullanılmıştır. Yapının içinde tespit edilen sarnıç ile açık alandaki ikinci sarnıç ve çevredeki çok sayıdaki taş yalak birlikte değerlendirildiğinde, kompleksin su yönetimine dayalı bir kırsal üretim düzenine hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Midyat çevresinde, özellikle mezra ölçeğindeki Süryani yerleşimlerinde su depolama sistemleri hem hane kullanımına hem de hayvancılık faaliyetlerine yönelik olarak bütüncül biçimde kurgulanmıştır. Avlu duvarı ile sınırlanan alan, kontrollü bir iç mekânsal düzen oluşturmakta; tonozlu hacimler ile açık avlu arasında işlevsel bir ilişki kurmaktadır.

Beşik tonoz örtü sistemi, Tur Abdin bölgesindeki Süryani mimarisinde hem sivil hem de dinî yapılarda uzun süreli bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Ancak burada apsis, yönelime dayalı plan şeması, litürjik niş veya sembolik bezeme gibi dinî mimariye özgü unsurların yokluğu, yapının kilise ya da şapel olarak yorumlanmasını dışlamaktadır. Tonozlu üç birimli plan şeması, daha çok depo, barınak veya üretim mekânı işlevine uygun görünmektedir. Dolayısıyla yapı topluluğu; plan tipolojisi,

su altyapısı, yalakların varlığı ve avlu organizasyonu bakımından, Midyat kırsalında Süryani yerleşim düzeninin ekonomik bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu örnek, anıtsal ya da litürjik bir yapıdan ziyade, üretim ve hayvancılık faaliyetlerine dayalı kırsal yaşamın mimari yansımasıdır.



Fotoğraf 21: Kıştotho Mezrası'ndaki Mimari Kalıntıların Hava Fotoğrafı



Fotoğraf 22: Kıştotho Mezrası Yerleşim Alanı ve Tonoğlu Yapı Kalıntısı **Plan 7:** Kıştotho Mezrası Yerleşim Alanı ve Tonoğlu Yapı Kalıntısı

Davmo Duskof (Eskioposun Ağacı)

Beth Kustan köyünün batısında, yerleşime hâkim bir tepe üzerinde yer alan Davmo Duskof (Eiskoposun Ağacı), küçük ölçekli mimari kalıntıları ve yaşayan inanç pratiğiyle Süryani kutsal hafızasının önemli örneklerinden biridir (Akyüz & Aktaş, 2004). Moloz taş örgü tekniğiyle inşa edilen yapı, muhtemelen küçük bir şapel ya da ziyaret mekânı niteliğindedir. Yapı içinden yükselen meşe ağacı ve üzerindeki haç, alanın yalnızca arkeolojik değil, aynı zamanda yaşayan bir kutsallık alanı olarak algılandığını göstermektedir. Plan özellikleri ve yerel adlandırma, yapının episkopal bir hatıra ya da adanmış sembolik bir ibadet noktası olabileceğini düşündürmektedir. Yapı, içten yaklaşık 1,50x1,80 m ölçülerinde, yarım daire sonlanımlı tek hacimli bir mekân karakteri göstermektedir. 75 cm genişliğindeki giriş açıklığı ise dar ve kontrollü bir geçiş düzenine işaret etmektedir. Ölçüler ve mevcut kalıntılar, yapının muhtemelen beşik tonoz ya da yarım kubbe benzeri basit bir üst örtüyle tamamlandığını düşündürmektedir (Fotoğraf, 23).



Fotoğraf 23 : Davmo Duskof (Episkoposun Ağacı)

Bavatane Mezrası ve Kilisesi

Yerleşim, geçmişte Berhkustan (Bethkustan) köyüne bağlı iken günümüzde Tavşanlı (Xerabkesır) köyüne bağlı bir mahalle konumundadır. Alan, Bethkustan'ın yaklaşık 7 km batısında, eğimli ve teraslanmış bir topoğrafya üzerinde yer almakta olup, günümüzde büyük ölçüde harap durumdadır. Hava f (Elyiğit, 2023)otoğrafı ve arazi gözlemleri, söz konusu yapının tek başına bir kiliseden ibaret olmadığını; çevresinde farklı boyutlarda mekân kalıntıları, teras duvarları ve sınır hatları bulunan bütüncül bir kompleksin parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle yamaç boyunca uzanan kuru duvar örgülü teraslar, alanın kontrollü bir biçimde düzenlendiğini ve planlı bir yerleşim karakteri taşıdığını göstermektedir. Bu durum, kompleksin yalnızca litürjik işlevli değil, aynı zamanda konut veya manastır yaşamına yönelik mekânlar içerdiğini düşündürmektedir.

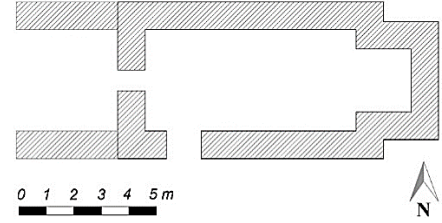
19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına tarihlenen hagiografik anlatılarda (Kešo Šabo ve Kešo Denho'nun aktarımları) bu yerleşime ilişkin bazı bilgilere değinilmekle birlikte, manastırın özgün adı kesin olarak tespit edilememiştir. Bu nedenle yapı, literatürde yerleşim adıyla anılmaktadır. Kilise yapısı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen plan şemasına sahip olup $3,70 \times 7,70$ m ölçülerindedir. Hem batı hem güney cephede birer giriş açıklığı bulunmaktadır. Güney giriş açıklığı 1,25 m, batı giriş açıklığı ise 0,77 m genişliğindedir. Plan ölçüleri ve mekânsal oranları, yapının küçük ölçekli kırsal bir ibadet mekânı niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda varlığından söz edilen vaftiz leğeni günümüzde mevcut değildir. Yapı ve çevresindeki yoğun yıkıntı dokusu, taş malzemenin kısmen devşirme ya da yeniden kullanım yoluyla çevredeki diğer yapı kalıntılarında değerlendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Genel yerleşim düzeni, teraslama sistemi ve mekânsal yoğunluk dikkate alındığında, alanın yalnızca bir köy kilisesi değil, muhtemelen küçük ölçekli bir manastır kompleksi ya da yarı-münzevi bir dinî yerleşim karakteri taşıdığı değerlendirilebilir. Ancak kesin sonuca ulaşılabilmesi için sistematik arkeolojik kazı ve tabakalaşma analizlerinin yapılması gerekmektedir (Plan, 8; Fotoğraf, 24, 25).



Fotoğraf 24: Bavetan Mezrası ve Kilisesi



Fotoğraf 25: Bavetan Kilisesi **Plan 8:** Bavetan Kilisesi

Kesroke Harabeleri

Kesroke Harabeleri, topoğrafyaya uyumlu biçimde gelişmiş organik bir yerleşim dokusu göstermektedir. Merkezde yer alan yoğun taş yığınları, birden fazla mekândan oluşan ana bir yapıya işaret ederken, çevrede görülen uzun taş dizileri tarımsal teraslama ya da sınır duvarlarıyla ilişkilendirilmektedir. Yerleşimdeki düzensiz planlı küçük taş kümeleri ise tek mekânlı hücre tipi yapılar veya avlu alanları olarak değerlendirilebilir. Genel yerleşim karakteri, alanın kırsal üretim ve yaşam faaliyetleriyle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir.



Fotoğraf 26: Kesroke Harabeleri

Dernavis Yerleşim Alanı

Dernavis, Karagöl ile Bethkustan arasında, Xırabe Biya (Yuvalı) köyüne yaklaşık 2 km uzaklıkta bulunan antik bir yerleşim alanıdır. Bölge, kırsal Süryani yerleşim ağı içerisinde konumlanan ve çevresindeki tarihi yerleşimlerle ilişkili görünen arkeolojik bir alan niteliği taşımaktadır.

Bethkustan ve çevresinde tespit edilen dinî yapılar plan tipolojileri, yapı teknikleri, topoğrafik konumlanışları ve işlevsel özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, Tur Abdin kırsal Süryani mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtan bütüncül bir yapı ağı ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen Mor Eliyo Kilisesi, Mor Şemun Kilisesi, Mor Sobo Kilisesi, Mor Barsawmo Manastırı Kilisesi, Mor Yakup Manastırı, Meryem Ana Kilisesi, Mor Osiyo Şapeli ve Şovete Kaya Oyma Kilisesi farklı ölçeklerde olmakla birlikte ortak mimari gelenek içerisinde değerlendirilebilmektedir.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Bethkustan (Bakısyen) Köyü ve çevresinde belgelenen dinî mimari eserler, Tur Abdin Süryani mimarisinin kırsal ölçekte nasıl örgütlendiğini gösteren önemli veriler sunmaktadır. Araştırma kapsamında Bethkustan merkezli yerleşim sistemi içerisinde 8 kilise, 2 manastır kompleksi, aziz evleri, kaya oyma ibadet mekânları ve çeşitli sivil mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Bu yapıların bir bölümü günümüzde yaşamını sürdüren Bethkustan Köyü içerisinde yer alırken, diğerleri Baylo, Barmahiye, Serhavdana, Şovete, Kıştotho ve Bavatane gibi günümüzde büyük ölçüde terk edilmiş tarihi yerleşim alanlarında bulunmaktadır. Buna rağmen söz konusu yapılar, Bethkustan'da yaşamını sürdüren Süryani topluluğunun dinî hafızasında ve kültürel aidiyetinde varlığını korumaya devam etmektedir.

Bethkustan'da bulunan Mor Eliyo Kilisesi ile çevredeki tarihi mezra ve manastır kalıntıları birlikte değerlendirildiğinde, bölgenin Geç Antik Çağ'dan günümüze kadar uzanan çok katmanlı bir yerleşim ve kutsal mekân geleneğini koruduğu anlaşılmaktadır. Mor Eliyo Kilisesi'nin kuzey cephesinde yer alan ve 4. yy'a tarihlendirilen Süryanice kitabe, Bethkustan'daki Hristiyan varlığının erken dönemlerine işaret eden önemli bir epigrafik belge niteliğindedir. Ayrıca 1893 tarihli mezbah kapısı kitabesi, 1901 tarihli kduşkudşin yazıtı, 1971 tarihli avlu duvarı, 1983 tarihli avlu odaları, 1999 onarımları ve 2000 yılında inşa edilen çan kulesi, yapının farklı dönemlerde yenilenerek kullanımını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum Mor Eliyo Kilisesi'nin yalnızca erken dönem bir yapı değil, aynı zamanda yüzyıllar boyunca yaşayan bir ibadet merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Bakısyen tarihçesinde Mor Gabriel'in 594 yılında köyde doğduğunun aktarılması ve çeşitli dönemlerde çok sayıda ruhani, metropolit, rahip ve hattatın köyle ilişkilendirilmesi ise yerleşimin bölgesel ölçekte önemli bir ruhani merkez niteliği taşıdığını göstermektedir (Akyüz & Aktaş, 2004).

Bethkustan ve çevresindeki yapılar plan özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, Tur Abdin kırsalındaki Süryani dinî mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yapıların büyük çoğunluğu tek nefli dikdörtgen planlı, doğu-batı doğrultulu ve beşik tonoz örtülüdür. Yerel kalker taşından inşa edilen yapılarda sade litürjik düzenleme ve işlevselliğin ön planda tutulduğu görülmektedir. Mor Şemun, Mor Sobo, Meryem Ana ve Mor Osiyo bu tipolojinin tipik örneklerini oluştururken, Mor Eliyo Kilisesi iki nefli planı ve günümüze kadar kesintisiz kullanım görmesiyle

Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları; Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme

ayrışmaktadır. Mor Yakup ve Mor Barsawmo ise kilise, avlu, aziz evi ve diğer yapılarıyla kırsal ölçekte gelişmiş manastır yerleşimleri olarak dikkat çekmektedir. Şovete'deki kaya oyma ibadet mekânı ve Davmo Duskof gibi ziyaret alanları ise bölgedeki dinî mimarinin yalnızca kilise ve manastırlardan ibaret olmadığını göstermektedir.

Yapıların topoğrafya ile kurduğu ilişki de dikkat çekicidir. Bazı yapılar köy dokusu içerisinde yer alırken, bazıları mezarlarda, yamaçlarda, kaya oluşumları içerisinde veya tarımsal üretim alanlarına yakın konumlarda bulunmaktadır. Bu dağılım, dinî yapıların kırsal yaşamdan bağımsız değil, aksine yerleşim, üretim, ziyaret ve inziva pratikleriyle bütünleşik bir sistem içerisinde geliştiğini göstermektedir. Özellikle Mor Barsawmo ve Mor Yakup manastırları çevresindeki üretim alanlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Süryani manastırlarının yalnızca ibadet merkezleri değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal örgütlenmenin de önemli bileşenleri olduğu anlaşılmaktadır.

Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde Bethkustan çevresindeki yapılar, Tur Abdin'in Mor Gabriel, Deyrulzafaran (Mor Hananyo) ve Meryem Ana (Hah) gibi anıtsal merkezlerine kıyasla daha mütevazı ölçekte ve daha sade bir mimari karakter sergilemektedir. Bununla birlikte bu durum yapıların önemini azaltmamaktadır. Aksine söz konusu yapılar, kırsal Süryani cemaatlerinin ibadet, ziyaret, üretim ve gündelik yaşam pratiklerini anlamaya imkân veren özgün veriler sunmaktadır. Büyük manastır merkezleri bölgesel dinî otoriteyi temsil ederken, Bethkustan çevresindeki yapılar yerel ölçekte şekillenen dinî yaşamın mekânsal izlerini korumaktadır.

Tur Abdin Bölgesi'nde dinî mimarinin erken örnekleri arasında kaya oyma kilise ve manastırlar önemli bir yer tutmaktadır. Bölgenin kalker yapıya sahip topoğrafyası, bazı ibadet mekânlarının doğrudan ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmasına imkân sağlamıştır (Elyiğit, 2023). Bu yapıların bir bölümü zemin seviyesinde yer alırken, bazı örnekler ise kısmen ya da tamamen zemin kotunun altında düzenlenmiştir. Bethkustan çevresindeki Şovete Kaya Oyma kilisesi de bu gelenek içerisinde değerlendirilebilir. Yapı, zemin kotunun altında oluşturulmuş olması bakımından Gülgöze Köyü'ndeki Mor Barsawmo Kaya Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Korkut, 2023). Her iki yapı da doğal kaya kütesinin oyulmasıyla meydana getirilmiş olup, Tur Abdin'de nadir görülen yer altı ibadet mekânları arasında değerlendirilebilir. Ancak Mor Barsawmo Kilisesi daha gelişmiş bir mekânsal düzene sahipken, Şovete Şapeli daha küçük ölçekli ve sade bir kırsal ibadet mekânı niteliğindedir.

Serhevdana yerleşimi içerisinde kalan Meryem Ana Kilisesi'nin apsis kemer yüzeyinde görülen örgülü daire dizileri, geometrik geçmeler ve sonsuzluk etkisi oluşturan motifler, Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya Orta Çağ Hristiyan sanatında yaygın olarak kullanılan bezeme repertuvarıyla benzerlik göstermektedir (Yıldız, 2020). Özellikle Erzurum Uzundere'deki Öşkvank (Öşki) Kilisesi, Artvin Yusufeli'deki İşhan Kilisesi ve Kars Ani Örenyeri'nde bulunan Tigran Honents Kilisesi'nin taş süslemelerinde görülen örgü karakterli geometrik kompozisyonlar ve madalyon düzenlemeleriyle belirli paralellikler dikkat çekmektedir (Aytekin, 1999). Bu benzerlikler, farklı coğrafyalardaki Hristiyan toplulukları arasında ortak bir taş süsleme geleneğinin varlığına ve sanatkarlar arasındaki kültürel etkileşime işaret etmektedir (Canöz, 2019). Söz konusu örgü karakterli geometrik bezemeler yalnızca Hristiyan mimarisinde değil, bölgenin daha sonraki dönem sanat ve mimari geleneklerinde de varlığını sürdürmüştür (Top, 1999). Bu bezeme anlayışının yansımaları, Doğu Anadolu, Gürcistan

ve Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı cami mimarilerinde, ahşap süsleme örneklerinde, taş işçiliğinde ve geleneksel el sanatlarında da izlenebilmektedir (Aytekin ve Özbek, 2024). Özellikle sonsuzluk etkisi oluşturan örgü kompozisyonları ve geometrik geçmeler, farklı inanç ve kültür çevreleri tarafından benimsenerek Orta Çağ'dan günümüze uzanan ortak bir süsleme geleneğinin parçası hâline gelmiştir (Aytekin ve Kaya, 2024).

Dinî mimari örneklerinin yanı sıra Kıştotho Mezrası, günümüze ulaşabilen bütüncül yerleşim dokusuyla da dikkat çekmektedir. Tur Abdin Bölgesi'nde kilise ve manastırlar üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, kırsal üretim ve hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili mezra yerleşimlerinin mimari özelliklerini koruyarak günümüze ulaşan örnekleri oldukça sınırlıdır. Bu yönüyle Kıştotho, Süryani kırsal yaşamının ekonomik ve mekânsal organizasyonunu yansıtan önemli bir yerleşim olarak değerlendirilebilir. Tonozlu mekânlar, su yapıları, taş yalaklar ve avlu düzeninin bir arada korunmuş olması, mezranın Tur Abdin kırsal yerleşim tarihi açısından önemini artırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Bethkustan (Alagöz) Köyü ve çevresinde bulunan Süryani dinî mimari kalıntıları kırsal kutsal peyzaj bağlamında incelenmiş ve bölgedeki dinî yerleşim ağının mimari özellikleri ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda Mor Eliyo Kilisesi, Mor Şemun Kilisesi, Mor Sobo Kilisesi, Mor Barsawmo Manastırı, Mor Yakup Manastırı, Meryem Ana Kilisesi, Mor Osiyo Şapeli ve Şovete Kaya Oyma Kilisesi gibi yapıların birbirinden bağımsız yapılar olmadığı; mezralar, tarımsal alanlar, su sistemleri ve kutsal ziyaret noktalarıyla bütünleşik bir kırsal dinî peyzajın parçaları olduğu anlaşılmıştır. İncelenen yapılarda tek nefli plan şeması, beşik tonoz örtü sistemi, kaba yonu taş malzeme kullanımı ve sade litürjik düzenlemeler ortak mimari karakter olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Mor Eliyo Kilisesi'nin iki nefli planı, Mor Yakup ve Mor Barsawmo'nun manastır karakteri ile Şovete Kaya Oyma Kilisesi'nin özgün yapım tekniği, bölge mimarisindeki çeşitliliği göstermektedir. Araştırma, Tur Abdin Süryani mimarisinin yalnızca büyük manastır merkezleri üzerinden değerlendirilmesinin eksik kalacağını ortaya koymaktadır. Kırsal yerleşimlerdeki küçük ölçekli kilise, şapel, aziz evi ve ziyaret mekânları; bölgedeki dinî yaşamın sürekliliğini, toplumsal hafızayı ve yerel kutsallık algısını yansıtan önemli kültürel miras unsurlarıdır. Bu yapılar aynı zamanda Süryani topluluklarının kırsal mekân organizasyonu, üretim faaliyetleri ve dinsel pratikleri arasındaki ilişkiyi anlamaya imkân sağlamaktadır.

Bethkustan ve çevresindeki yapılar genel olarak sade bir mimari anlayış sergilemekle birlikte, bazı yapılarda dikkat çekici mimari ayrıntılar da görülmektedir. Bu bağlamda Meryem Ana Kilisesi'nin apsis kemeri, yapının en nitelikli mimari unsurlarından biridir. Apsis açıklığını vurgulayan bu kemer, litürjik odak noktasını belirginleştirmekte ve yapının genel sadeliği içerisinde öne çıkan mimari bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu özellik, kırsal ölçekteki Süryani kiliselerinde dahi kutsal mekân hiyerarşisinin mimari öğeler aracılığıyla ifade edildiğini göstermektedir.

Bethkustan'ın bölgesel önemi yalnızca sahip olduğu dinî mimari mirasla sınırlı değildir. Köy, tarih boyunca Süryani Kilisesi'ne çok sayıda ruhani lider yetiştirmiş önemli merkezlerden biri olarak da öne çıkmaktadır. Süryani geleneğine göre Midyat Mor Gabriel Manastırı'nın adını anmış olduğu

Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları; Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme

Mor Gabriel'in 594 yılında Bethkustan'da doğmuş olması, köyün erken dönemlerden itibaren dinî bir çekim merkezi niteliği taşıdığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Hah (Anıtlı) Metropolit Mor Filüksinos Yeşu (1368–1410), Dayro d-Slibo (Mardin, Dargeçit) Metropolit Mor Dionysios Yuhanon ve Nusaybin Metropolit Mor Kurilos Eşahyo gibi önemli din adamlarının da bu köyden yetişmiş olması, Bethkustan'ın yalnızca kırsal bir yerleşim değil, aynı zamanda Süryani dinî eğitimi ve ruhani geleneği açısından önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, köy çevresinde yoğunlaşan kilise, manastır ve kutsal ziyaret mekânlarının tarihsel arka planını açıklayan önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Bethkustan örneği, Tur Abdin'deki Süryani dinî mirasının yalnızca anıtsal manastırlar ve büyük kiliseler üzerinden değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Köy, mezra, manastır, şapel, aziz evi, ziyaret alanı ve üretim yapılarından oluşan bütüncül yapı ağı, bölgedeki kırsal kutsal peyzajın somut bir örneğini oluşturmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde terk edilmiş yerleşimlere ait bu yapıların Bethkustan'daki Süryani topluluğunun hafızasında yaşamaya devam etmesi, köyün çevredeki tarihi dinî mirasın taşıyıcısı ve koruyucusu konumunu sürdürdüğünü göstermektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek arkeolojik kazılar, stratigrafik analizler ve ayrıntılı restorasyon çalışmaları, bu yapıların kronolojisi ve işlevleri hakkında daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece Tur Abdin'in kırsal dinî mirasının korunması ve bilim dünyasına kazandırılması yönünde önemli bir adım atılmış olacaktır.

Etik Beyan

Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup herhangi bir katılımcı, denek veya kişisel veri içermemektedir. Araştırma sürecinde ikincil kaynaklara, yayımlanmış akademik literatüre ve kamuya açık istatistikî verilere başvurulmuştur. Dolayısıyla etik kurul onayı gerektiren bir durum söz konusu değildir.

Yazar Katkı Beyanı

Bu makale tek yazarlı bir çalışma olup araştırmanın tüm aşamaları (konu belirleme, literatür taraması, veri analizi, yazım ve son okuma) yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Yapay Zekâ kullanım Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde literatür taramasına destek sağlanması, metnin dil ve üslup açısından gözden geçirilmesi, yazım-denetim işlemleri ve metin organizasyonunun iyileştirilmesi amacıyla ChatGPT (OpenAI) ve Claude (Anthropic) gibi yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın bilimsel içeriği, yorumları, analizleri, sonuçları ve tüm akademik sorumluluğu yazara aittir.

Kaynakça

- Akyüz, G., & Aktaş, Ş. (2004). *Bakısyıan (Alagöz) Köyü'nün Tarihçesi*. Mardin: Anadolu Ofset.
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Aytekin, O., & Kaya, M. (2024). Gürcistan'ın Acara Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Çantı Camiler Hakkında Genel Değerlendirme. *KAREN - Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 225-263.
- Aytekin, O., & Özbek, G. (2024). Gürcistan'ın Acara Bölgesi ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Genel Müzeler Arasında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 171-199.
- Bell, G. (1982). *The Churches and Monasteries of the Tur'Abdin*. London: The Pindar Press.
- Bilge, Y. (2011). *1600 Yıllık Gelenek Mor Gabriel Manastırı*. İstanbul: Anadolu Ofset.
- Brock, S. P. (2011). *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*. Gorgias Press.
- Canöz, M. E. (2019). *Artvin'deki Bir Grup Orta Çağ Bağrathlı Dönemi Kilise Mimarisindeki Bizans Etkileri*. Ankara: Hiperlink.
- Cassis, M. (2022). Yoldath Aloho (Meryem Ana) Kilisesi. E. Keser içinde, *Risk Altındaki Süryani Mimari Miras: Mardin* (s. 101). İstanbul.
- Elyiğit, U. (2023). *Süryani İnşiva Geleneginin Mimari Tanıkları*. İstanbul: Arkeoloji Sanat.
- Erdal, Z. (2022). “Mor Şem’un Kilisesi. E. Keser içinde, *ur’Abdin’in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası* (s. 157).
- Keser Kayaalp, E. (2021). *Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia*. Oxford: Oxford university press.
- Korkut, T. (2023). Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi (Gülgöze/ Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi). *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi (ViSBiD)*, s. 13-48.
- Korkut, T. (2023). Turabdin bölgesi inziva sütunları (Estuno) (Mor Ya’kup Manastırı inziva sütunu örneği). 371-398.
- Korkut, T. (2023, 6 1). Turabdin Bölgesi İnşiva Sütunları (Estuno) (Mor Ya’kup Manastırı İnşiva Sütunu Örneği). *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, s. 371-398.
- Korkut, T., Aytekin Osman, & Elyiğit, Ufuk. (2019). 2018 Yılı Mardin ve Batman İlleri (Tur Abdin) Orta Çağ Dönemi Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması. 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 407). içinde Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Süryani Dinî Mimarisinin Kırsal Yansımaları; Midyat Bethkustan (Alagöz) Köyü Üzerine Bir Değerlendirme

Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: the early history of TurAbdin*. Cambridge : Cambridge University Press,.

Telli, E. (2022). Süryani Kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri) . *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış doktora tezi*. Van.

Top, M. (1999). XV. Yüzyıl Osmanlı Taş Mihrablarından Örnekler. *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, 549-568.

Wiessner, G. (1982). *Christliche Kultbauten im Tur 'Abdin. Teil II: Kultbauten mit longitudinalem Schiff*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz,. Göttinger.

Yıldız, E. (2020). Van İli Hristiyan Dini Mimarisi Cephe Süsleme Programı: Taçkemer Plastik Bezeme Örnekleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, s. 99-119.